

Oğulları Kadı Kemâleddin ile Mahmûd da ilimle meşgul olmuşlardır.

Eserleri. 1. *Tehzîbü'l-Metâli' li-terğî-bi'l-muhtâli'*. İbn Kurkûl'un garîbû'l-hadîs konusundaki *Metâli'u'l-envâr 'alâ şihâhî'l-âşâr* adlı eserinin bazı ilâvelerle birlikte yapılmış bir telhisi olup altı cilt hacmindeki kitabın beş cildinin bir nüshası Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye'dedir (nr. 31536/B; diğer bazı ciltleri için bk. *el-Fihrisü's-şâmil*, I, 440-441). 2. *Hâtimetü Tehzîbi'l-Metâli'*. *Tehzîbü'l-Metâli'*in sekizinci bölümünü oluşturan eserde bazı hadis metinlerinin tashîf ve i'râbiyla ilgili tartışmalar ele alınmıştır. Kitabın bir nüshası Mektebetü'l-belediyye bi'l-İskenderiyye'de kayıtlıdır (nr. 1216/B). 3. *et-Takrîb fi 'ilmi'l-garîb*. İki cilt olan eser *Tehzîbü'l-Metâli'*in muhtasarı olup 23 Ramazan 804'te (26 Nisan 1402) tamamlanmıştır (yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 79; *Suppl.*, II, 71). 4. *Tuhfetü zevi'l-ereb (ireb) fi müşkilî'l-esmâ' ve'n-neseb (niseb) (et-Tuhfe fi'l-mübhemât, Tuhfetü zevi'l-elbâb fi müşkilî'l-esmâ' ve'l-ensâb)*. Yine *Tehzîbü'l-Metâli'*in muhtasarı olan eserde *el-Muvaṭṭa'* ve *Şaḥîḥayn*'da geçen isim ve nisbelerin okunuşu meselesi ele alınmaktadır. Traugott Mann tarafından doktora çalışması olarak incelendikten sonra yayımlanan (Leiden 1905) eser üzerinde Muhammed İdrîs Zübeyr de bir doktora çalışması yapmıştır (University of Glasgow, Scotland, United Kingdom). 5. *el-Muntekâ min Kitâbi Câmi'i'l-uşûl*. *Tuhfetü zevi'l-ereb*'in zeyli olan ve 8 Cemâziyelâhîr 807'de (12 Aralık 1404) tamamlanan eser, *el-Muvaṭṭa'* ve *Şaḥîḥayn* ile diğer bazı hadis eserlerindeki isimlerin okunuşuyla ilgili olup bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Beşir Ağa, nr. 187, vr. 1-106). 6. *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Ensâb*. Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ından çokça kullanılan nisbelerin seçilip kaydedildiği eser 29 Rebîulâhîr 808'de (24 Ekim 1405) tamamlanmıştır; bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Beşir Ağa, nr. 187, vr. 107-149). 7. *İğâsetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc (Lübâbû'l-Kût)*. Ezraî tarafından Nevevî'nin *Minhâcû't-tâlibîn*'i üzerine yazılan *Kûtü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*'ın muhtasarı olup dört cilt hacminde olduğu belirtilmektedir (Sehâvî, X, 130). 8. *Tekmiletü Şerhi Minhâci'n-Nevevî*. Nevevî'nin *Minhâcû't-tâlibîn* adlı eserine Takıyyüddin es-Sübkî'nin yazdığı *el-İbtihâc* adlı şerhin zeylidir (Şevkânî, II, 294). 9. *Muhtasar min kavâ'idî'l-Alâ'i ve ke-*

lâmi'l-İsnevî. Alâî'nin *el-Mecmû'u'l-müzehheb fi kavâ'idî'l-mezheb*'i ile İsnevî'nin *el-Mühimmât*'ının muhtasarı olan eser Mustafa Mahmûd el-Bencevî-nî tarafından yayımlanmıştır (I-II, Musul 1984). 10. *Tahrîrû'l-hâşiye fi şerhi'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*. İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si üzerine yapılan şerhin üç cilt hacmindeki (Sehâvî, X, 130) hâşiyesidir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 526). 11. *Vesiletü'l-işâbe fi şan'ati'l-kitâbe*. Doksan beş beyitten oluşan bu manzumenin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Kılıç Ali Paşa, nr. 786, vr. 58-59). 12. *Şerhu Vesiletü'l-işâbe ilâ tarîki şan'ati'l-kitâbe* (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 171; TSMK, Koğuş-lar, nr. 945).

İbn Hatîbüddehşe'nin bunlardan başka üç cilt hacminde *Şerhu'l-Kâfiye li'b-ni'l-Hâcib* ve *el-Yevâkitü'l-muḍiyye fi mevâkiti's-şer'iyye* adlı eserleri olduğu kaydedilmektedir (*Hediyetü'l-ârifîn*, II, 410).

BİBLİYOGRAFYA :

Sâbûnî, *Târîhu Hamâ*, Hama 1332/1914, s. 117; İbn Kâdî Şühbe, *Ṭabakâtü's-Şâfi'iyye*, IV, 108-109; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-ğumr*, VIII, 249; a.mlf., *el-Mecma'u'l-mü'esses li'l-Mu'cemî'l-müfreh* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşî), Beyrut 1992, III, 345-346; İbn Tağrîberdî, *ed-Delîlû's-Şâfi'ale'l-Menheli's-şâfi'* (nşr. Fehîm M. Şeltût), Kahire, ts., II, 721; Sehâvî, *ed-Ḍav'u'l-lâmi'*, X, 129-131; *Keşfü'z-zunûn*, I, 464; II, 1361, 1369, 2009; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 210-211; Şevkânî, *el-Bedrû't-tâli'*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rîfe), II, 293-294; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 410; Brockelmann, *GAL*, II, 79; *Suppl.*, I, 526; II, 70-71; Zirikî, *el-A'lâm*, VIII, 37-38; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XII, 148; Karatay, *Arapça Yazmalar*, IV, 218; Kettânî, *er-Risâletü'l-musetteṭrafe*, s. 157-158; *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîs* (nşr. el-Mecmau'l-melikî), Amman 1991, I, 340, 395, 440-441; Farhat Idrees – Muhammad Idrees Zubair, "İbn Khaṭīb, al-Dahshah: Life and Works", *IS*, XXIX/3 (1990), s. 311-329; Hasan Yûsufî Eşkûrî, "İbn Ḥaṭībî'd-Dehşe", *DMBİ*, III, 431-432; Hüseyin Elmalı, "Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed", *DiA*, XII, 516-517.

İ. HAKKI ÜNAL

İBN HÂTİM

(ابن حاتم)

Bedrüddin Muhammed b. Hâtım
b. Ahmed b. İmrân
b. el-Fazl el-Yâmî el-Hemdânî
(ö. 702/1302'den sonra)

Tarihçi ve devlet adamı.

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Hemdân'ın bir kolu olan Yâm'ın Benî Hâtım kabilesine mensuptur. İbn Hâtım, Yemen'de hüküm süren Resûl-

îller'den el-Melikü'l-Muzaffer Yûsuf b. Ömer döneminde (1249-1295) müşavir olarak tayin edildi. Bu görevi sırasında kendisine verilen askerî ve siyasî vazifeleri başarıyla yerine getirdi. Sultanın yanı sıra ünlü emîr Alemüddin Sencer eş-Şa'bî'nin yakınları arasına girmeyi başaran İbn Hâtım'ın rütbesi o devrin meşhur kumandanlarından Hüsâmeddin Lü'lü'et-Tevrîzî, Mûsâ b. Resûl, Hüsâm b. Fazl, Ebû Bekir b. Bektemür, Muhammed b. Rebî' ve Mecd b. Ebû'l-Kâsım'dan daha yüksekti. 657'de (1259) Benî Şihâb ve onların reisi Muhammed b. Veşşâh ile (Vişâh) iyi ilişkiler kurmak üzere görevlendirildi. Aynı maksatla Zemâr halkıyla yapılan müzakerelere katıldı. 672 (1273-74) yılında Sultan el-Muzaffer ile Zeydîler'in imamı arasında barış sağlamak için görüşmelerde bulundu.

İsmâiliyye mezhebine mensup olmasına rağmen Sünnî Resûlîler Devleti'ne uzun yıllar hizmet eden İbn Hâtım askerî alanda da faaliyetlerde bulundu. Birâş'ın fethi ve Sülâ'nın kuşatılmasında görev aldı. Zeydîler'e karşı düzenlenen sefere kardeşi Bişr ile beraber katıldı; bu savaşta kardeşi Bişr hayatını kaybetti. Ölüm tarihi bilinmeyen İbn Hâtım'ın Hazrecî'nin verdiği bilgilerden 702 (1302) yılında hayatta olduğu anlaşılmaktadır (*'Ukûdû'l-lü'lü'yye*, I, 338).

Eserleri. İbn Hâtım'ın çok sayıda eser yazdığı kaydedilmekte, ancak bunlardan sadece ikisinin günümüze ulaştığı bilinmektedir. 1. *Kitâbü's-Simṭi'l-ğâli's-şemen fi aḥbârî'l-mülûk mine'l-Ğuz bi'l-Yemen*. Eyyûbîler, Resûlîler ve Oğuzlar'ın Yemen'deki faaliyetlerinden bahsedilen eserin yaklaşık üçte ikisi Resûlîler hânedanının ilk iki hükümdarı el-Melikü'l-Mansûr Ömer b. Ali ile el-Melikü'l-Muzaffer Yûsuf b. Ömer dönemine aittir. Oğuzlar'ın Yemen'deki hâkimiyetine dair herhangi bir eserin o güne ulaşmadığını ifade ederek bu konuda başlangıç yapmak istediğini belirten müellif bu eserinde kendi ailesi Benî Hâtım'e dair rivayetler dışında oldukça tarafsız ve gerçekçidir. Eserde, yüzyıllarca küçük hânedanlıklar tarafından yönetildikten sonra birliğe doğru giden Yemen'in bu dönemde alâkalı bilgiler de yer almaktadır. el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah b. Eyyûb devrinden el-Melikü'l-Eşref er-Resûlî dönemine kadar (694/1295) meydana gelen olayları ve bu arada hüküm süren on hükümdarın biyografisini ihtiva eden *es-Simṭ* daha sonra yazılan birçok

kitabına kaynak teşkil etmiştir. *Enbâ'ü'z-zemen*'in müellifi Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî'nin Eyyûbîler dönemiyle ilgili verdiği bilgilerin temel kaynağı İbn Hâtîm'in bu eseridir. Eserde müellif, 569-694 (1173-1295) yılları arasında Yemen'in çeşitli bölgelerindeki mahallî yöneticiler arasında meydana gelen çatışmalara geniş yer vermiş, ancak aynı hassasiyeti ekonomik, sosyal ve siyasî alanlarda göstermemiştir. Kaynaklarını zaman zaman kaydeden İbn Hâtîm aldığı bilgilerin doğruluğuna büyük önem vermiş, 647'den (1249-50) sonraki olayların bizzat içinde yer almış, bazılarını da şahit olmuştur. Eser ayrıca diğer kaynaklarda bulunmayan çeşitli bilgiler ihtiva eder. *Kitâbü's-Simţ* klasik Arapça'nın en güzel örneklerinden biridir. G. R. Smith *es-Simţ*'in tenkitli neşrini yapmış (*Kitâbü's-Simţü'l-ğâli's-semen fi aḥbârî'l-mülûk mine'l-Ğuz bi'l-Yemen, The Ayyûbids and Early Rasûlids in the Yemen [567-694/1173-1295]*, London 1974), müellif ve eseri, Eyyûbîler, Yemen ve Resûlîler'in tarihiyle ilgili bilgilerin yanı sıra eserdeki birçok terim ve yer adını açıkladığı araştırmalarını da ayrı bir cilt halinde yayımlamıştır (London 1978). Eserin bir bölümü Muhammed Abdül'âl Ahmed tarafından neşredilmiştir (*Mecelletü Ma'hedi'l-maḥtûfâtü'l-Arabiyye*, IX/1 [1964], s. 146-160). 2. *el-İkdü's-semîn fi aḥbârî'l-mülûkî'l-Yemeni'l-müte'aḥḥirîn*. Eserde Eyyûbîler'in fethinden önce Yemen'de meydana gelen olaylar anlatılmakla birlikte Eyyûbîler devrine de geniş yer verilmiştir. Bazı yazarlar *el-İkdü's-semîn* ile *Kitâbü's-Simţ*'in aynı eser olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak *el-İkdü's-semîn* günümüze ulaşmadığı için bu iddianın doğruluk derecesini tesbit etmek kolay değildir. *Kitâbü's-Simţ*, Eyyûbîler'in Yemen'e girişinden sonraki olayları ihtiva ettiği halde *el-İkdü's-semîn* Yemen'in Eyyûbî hâkimiyetinden önceki tarihinden de bahseder ve daha uzun bir tarihî devreyi içine alır. Ayrıca *Kitâbü's-Simţ*'ta Eyyûbîler'in Yemen'e hâkim olmalarının sebeplerinden bahsedilirken Selâhaddin-i Eyyûbî'nin kardeşi el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah'a iktâ tevcih etme fikri sebep gösterildiği halde *el-İkdü's-semîn*'de Abbâsî halifesi başta olmak üzere Süleymânî şeriflerin, Benî Mehdî ailesinin Yemen'deki nüfuzunun giderek artması üzerine bu tehlikeyi bertaraf etmek için Selâhaddin-i Eyyûbî'den yardım istedikleri belirtilir. Ali b. Hasan el-Hazrecî bu eserden çeşitli nakiller yapmıştır (*Ükûdû'l-lü'lü'yye*, s. 273).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali b. Hasan el-Hazrecî, *Ükûdû'l-lü'lü'yye* (nşr. M. Besyûnî Asel), Kahire 1329/1911, I, 59, 187, 242, 273, 338; Brockelmann, *GAL*, I, 394; *Suppl.*, I, 555; II, 238; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 303; Eymen Fuâd Seyyid, *Meşâdirü târihi'l-Yemen*, Kahire 1974, s. 136-138; G. R. Smith, *The Ayyûbids and Early Rasûlids in the Yemen: 567-694/1173-1295*, London 1978; a.mlf., "İbn Hâtîm", *El' Suppl.* (İng.), s. 387-388; Abdullah M. el-Habeşî, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 460; Sâmî es-Sakkâr, "Kittâbü's-Simţü'l-ğâli's-semen fi aḥbârî'l-mülûk mine'l-Ğuz bi'l-Yemen li'bn Hâtîm el-Yâmî ve el-Eyyûbiyyûn ve'r-Resûliyyûn fi'l-Yemen: te'lifü'd-Düktür Riks Simiş", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, VI, Riyad 1979, s. 397-424; J. Grand Henry, "G. R. Smith, The Ayyûbids and Early Rasûlids in the Yemen (567-694/1173-1295)", *Bibliotheca Orientalis*, XXXVII/1-2, Leiden 1980, s. 104-106.

SABRİ HİZMETLİ

İBN HÂTİME

(ابن خاتمة)

Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali
b. Muhammed b. Hâtîme
el-Ensârî el-Merî el-Endelüsî
(ö. 770/1369)

Şair, tabip ve tarihçi.

Endülüs'ün Meriye (Almeria) şehrinde dünyaya geldi. Doğum tarihiyle ilgili olarak Georges Seraphin Colin ve ondan naklen Gayengos'un 724 (1324), Pons Boigues'in 734 (1334) yıllarını zikretmeleri hiçbir kaynağa dayanmadığı gibi tarihî gerçekle de çelişmektedir (krş. Boigues, s. 331). Çünkü 749'da (1349) vefat eden İbn Fazlullah el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-ebsâr*'ında İbn Hâtîme'nin biyografisine yer verilmekte ve 740 (1339-40) yılında ileri bir yaşta bulunduğuna işaret edilmektedir (XVII, vr. 210^a). Yakın dostu ve öğrencisi Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in, "Vefat ettiğinde yaşı yetmiş aşkındı" (*el-İḥâta*, I, 259) ifadesi İbn Hâtîme'nin doğum tarihini belirlemede en kuvvetli delildir. Bu durumda onun 700 (1300) yılından önce doğduğu söylenebilir. Meriye doğumlu olduğu için Merî nisbesini alan İbn Hâtîme'nin bazı kaynaklarda (İbnü'l-Ahmer, *Neşiru ferâ'idü'l-cümân*, s. 331) Mağrib emirlerinden Merînîler'e nisbet edilmesi (Merînî) bu iki kelimenin karıştırılmasından kaynaklanmış olmalıdır. Batı kaynaklarında Abenjatima adıyla tanınır.

İbn Hâtîme birçok hocadan başta dil ve edebiyat olmak üzere hadis, fıkıh, tasavvuf ve kıraat dersleri aldı (İbnü'l-Hatîb, *el-İḥâta*, I, 240-241; İbnü'l-Kâdî, I, 86). Meriye Büyük Camii'nde dil ve edebiyatla ilgi-

li çeşitli dersler verdi. Daha sonra gittiği Gırnata'da Yûsufiyye (Gırnata / Nasriyye) Medresesi'nde ders vermeyi sürdürdü. Yetiştirdiği öğrencilerin en meşhuru Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'dir. Kardeşi Muhammed (İbn Hâtîme), İbn Zerkâle (Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali) ve Ebû Abdullah (Muhammed b. Muhammed) İbn Meymûn da öğrencileri arasında yer alır.

Meriye valilerine kâtiplik yapan İbn Hâtîme'nin başka bir görev alıp almadığı bilinmemektedir. Günümüze ulaşan bazı mektuplarından Gırnata Nasrî (Benî Ahmer) Devleti'nin melik, emîr ve vezirleriyle yakın ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Ebû'l-Berekât İbnü'l-Hâc el-Billîfîkî, Meriye Valisi Ebû Abdullah İbn Şuayb, Ebû'l-Kâsim İbn Rıdvân münasebet kurduğu yüksek düzeydeki devlet adamlarındandır. Gırnata Elhamra Sarayı'nda düzenlenen ilmî ve edebî meclislere Nasrîler'in ünlü veziri Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in aracılığıyla katıldığı bilinmektedir. İbn Hâtîme tercih edilen görüşe göre 9 Şâban 770 (19 Mart 1369) tarihinde Meriye'de vefat etti.

Tıp, tarih, dil ve edebiyat sahalarda eserler veren İbn Hâtîme çeşitli mektuplar kaleme almış (İbnü'l-Hatîb, *el-İḥâta*, I, 251-259) usta bir nesir yazarıdır. Onun tıbbî dair eserlerinden övgüyle söz edilmiştir. İbn Hâtîme ayrıca, özenle seçilmiş kelimelerle anlam inceliklerine sahip şiirler nazmetmiş usta bir şair olarak tanınır. Şiirlerinde cinas, tıbbî gibi lafız sanatlarının yanında şiire anlam inceliği, hayal ve tasvir zenginliği katan mâna sanatlarına da sık rastlanır. Şiirlerinde, o dönemde Gırnata şairleri arasında yaygın olarak kullanılan tevriye sanatına yoğun biçimde yer verdiği görülür. Divanının daha çok "mülâh ve fûkâhât" bölümünde rastlanan tevriye içeren şiirleri öğrencisi İbn Zerkâle tarafından müstakil bir eserde toplanmıştır (aş. bk.).

İbn Hâtîme'nin tabiat ve bahçe tasvirlerinde (ravziyyât) İbn Hafâce'nin etkisi altında kaldığı görülmektedir. Ancak müellif, bu güzellikleri tasvirden dinî tefekküre ve ilâhî nimetleri düşünmeye geçmiş olmasıyla İbn Hafâce'den ayrılır. Bahçe ve çiçek tasvirlerinde İbn Zümrekî etkileyen İbn Hâtîme'nin bu tür bazı şiirleri Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in *el-Ketîbetü'l-kâmine*'sinde yer almaktadır (s. 239-245).

Onun yüksek müzikaliteye sahip, ince anlamlarla yüklü müveşşahları, Endülüs'te doğan bu şiir türünün VIII. (XIV.) yüzyıldaki önemli örnekleri arasında yer alır.